

ESTI KORNÉL ÉS A KOSZTOLÁNYI-NOVELLA

A regények és a Meztelenül szabadversei révén Kosztolányi hozzáadódott a kor kietlen és kíméletlen realitásaihoz, de közben maga is szürkébb, zártabb, szikárabb lett. Kiállta a megigazulás és a szembesülés próbáit, visszaszerezte emberi és írói hitelét, magvasabb lett és jelentékenyebb, de a komorabb, letisztultabb és puritánabb tartás csak bizonyos önkorlátozás révén valósulhatott meg. Ahogy nőtt írói tekintélye, úgy nőtt a fal is költői jelleme gyermekibb, játékosabb része körül. Aki ekkoriban játékra szánta magát, annak nemcsak a hivatalosak idült pátozával, de Móricz, Kodály, Bartók, Medgyessy, Juhász Gyula, Nagy Lajos műveinek baljós komorságával, a második nemzedék lázadó keserűségével s egy egész megnyomorított nemzet ingerültségével is számolnia kellett.

Kosztolányi kalodának érezte ezt a helyzetet, s ahogy egyensúlya belül s tekintélye kívül helyreállt, megkezdte e kaloda szétfeszítését, s ezzel együtt visszafogott hajlamai számára az új térhódítást. Esszéit és líráját ez a küzdelem emeli új szintre, s ez látja el friss ihlettel a novellistát is, mikor Esti Kornélt s vele az Esti-novellákat életre hívja. Az 1925-ből való *Füredés* szerkezetének hihetetlen feszessége már abból eredt s azt jelezte, hogy a szűkösen lélektani novella-keret s a kisszerű figurák csak kivételes bravúr révén fejezhetik ki a gazdagodó költői világkép s a megnőtt emberi jelentőség arányait. A *végző* tökély a kibontakozás új fázisának közelségét is jelzi.

Ezt az alkalmat a húszas és harmincas évek fordulója hozza meg: a szellemi élet frontjainak éleződése, irányzatok, programok kihívásai, az Ady-pőr és konzekvenciái, s mindezek előzménye, majd fejleményeként a maga adottságainak kikerülhetetlenségét érző, érett költő öntanúsító szándéka. Ugyanaz a szándék, amely a lírát is új magaslatra emeli. Csak amit a költő koncentráltabban, a teljesség és összefoglalás igényével művel, a novellista fesztelenebbül, oldottabban s gyakran a visszajáról közelítve végzi. Mint *A szegény kisgyermek*. . . óta annyiszor, most is meglepetésszerű, originális formát teremt az öntanúsítás kényszerre. Formát, mely pontosan megfelel a szándéknak. Ez az új forma az úgynevezett Esti-novella.

A megfelelés azért mondható pontosnak, mert a forma, amelyben megvalósul, épp olyan fesztelen, szeszélyes, színe-váltó és játékos, mint a személyiség, amelyet tanúsít. Nem is egyetlen műformatípus tehát az Esti-novella, hanem a műfaj több változatát egybefűző elbeszélés-ciklus, amelynek egyetlen állandó eleme van, Esti Kornél. Vele kell alaposan szembenéznünk, mielőtt a ciklusról bármit is mondanánk.

Külétének rejtélye máig tartó zavarok és félreértések forrása. Hogy szoros köze van az íróhoz, sohasem volt kétséges. Ebből következett, hogy tetteit és gondolatait többször Kosztolányinak rótták fel. Maga az író külön fejezetben mutatja be hősét (*Első fejezet*), s kettőjük kapcsolatáról is itt beszél a legtűzetesebben. Eszerint Esti Kornél a nyárspolgári életformára kényszerült író ellentéte, alkatának korlátlanabb, tehát veszedelmesebb, de romboló hajlamai-
ban is termékenyebb fele. Mintha az erkölcsi törvényektől független, szeszélyes és gátlástalan természet emberi mása lenne, a romboló és teremtő hajlamok szétfejtethetetlenül szövődnek össze jellemében. Vátsótságának példáihoz, mint egyenértékű fejlemény szándékolt természetesség-

gel társul az a tény, hogy általa tanult meg „énekelni, hazudni és verseket írni.” Az oklatan agresszivitás ugyanarról a töről fakad itt, mint a nyitottság, és a sebzékenységgel határos érzékenység; a fájdalom perverz élvezetére ugyanaz a rendkívüli fogékonyság képesíti, amely az állatok iránti részvétre; a frivol tréfa és a lázadás a kétségbeesés és a védtelenek melletti vakmerő kiállás iker-tulajdonságaként említettedik; a hitetlenség a tárgyú hiszékenység ellentétéként. — A bemutatás, a magyarázat tehát nem hogy élesen elkülönítené a lélek ellentétes hajlamait — miként a lélektanból és a világirodalomból ismert példák Molière, Heine, E. T. Hoffmann, Stevenson, Dosztojevskij, Maupassant, Bródy és Babits figurái nyomán várni lehetne —, hanem inkább összemossa, szétfejtethetetlennek tünteti fel a jót és a rosszat.

Ez a bemutató voltaképpen maga is Esti-novella, módszere is Estire vall, az ő szeszélyéhez igazodik. Ezért, hogy a benne feltáruló sátániség olykor határozottan vonzó, máskor pedig meghökkentően túlélezett, s az Esti iránti viszony telve van játékos színleléssel és elképesztő túlzásokkal. „Gyűjtsd föl a házat. Gyűjtsd fel a világot” — tanácsolta Esti — aztán „Kezembe adott egy kést is. Döfd a szívedbe — kiabált. — A vér piros. A vér meleg. A vér szép.” — De mikor a verébfiókot meg kellett volna ölni, „Remegni kezdett.” „Ő sem mert hát mindent. Szeretett szájhősködni, hazudozni.” S voltaképpen nem is a realitás közegeiben léteznek. Nem úgy, mint akinek a társadalmi valóság törvényeivel számolnia kell; a költői ihlet mögött működő nyers ösztönök, az alakatlan ingerek öltenek alakot általa. Elszabadult, emberivé stilizált formában azok az erők, amelyek csak erkölcs, kultúra és szívós munka révén alakíthatók költői szépséggé. Ha beváltotta volna a bemutató fejezet programját, a ciklus egymás ellentétéként jeleníthette volna meg az alkotó személyiség inspiráló és alakító, forrongó és fegyelmező energiáit, s a kettő termékeny dialektikáját kényszerű szövetségként, ellenszenv és vonzódás kikerülhetetlen drámájaként interpretálva, talányosságában is kifejező s rendkívül gazdag színjátékokat teremthetett volna. Felfedhette volna a költő sokat vitatott és sokat támadott cselekedeteinek indítékait és motívumait, rejtelmes egyéniségét egymásnak feszülő ellentéteiben tárhatta volna elénk. Kezünkbe adhatta volna annak nyitját, hogy miként tudott közönyös lenni az emberiség nagy ügyei iránt, mikor az egyes ember sorsát testvérként tudta érteni, annak kulcsát, hogy miként fért meg együtt kiábrándultsága és gyermekien szomjas érdeklődése a világ iránt; miként fért össze csodára, rejtelenre ajzott képzelte és szellemének latin világossága; könnyelműsége és formáló fegyelme, gögje és szelidsége; és annak nyitját, hogy miként szerethette egyazon hévvel Arany Jánost és Oscar Wilde-ot, Sigmund Freudot és Petőfi Sándort. Drámai számvetést ígért tehát ez a bemutató fejezet, Euphorion és Esti Kornél viszonyának alakulásáról az érvényes igazságot, — s egy lehetséges katarzis közelségét is, mikor ilyen megindultan beszélt: „Fizettem érte. Sokat fizettem. Nemcsak pénz. Becsületemmel is fizettem. Görbe szemmel néztek rám mindenütt. Nem tudták, hányadán állnak velem, hogy a jobboldallal tartok-e vagy a balfal, hogy államfönntartó vagyok-e vagy csak álomkép, részeg két-kulacos, holdkóros madárijesztő, aki még az uraságoztól levetett, rongyos köpönyegét is arra forgatja, amerre a szél fúj. Drágán fizettem meg én a barátságunkat.”

Am a leszámolást ígérő drámai hangvétele a másik pillanatban már a szövetség vállalásának érzelmes oldottságába billen: „Mindezt azonban egyszerre elfelejtettem és megbocsátottam neki azon a szeles, tavaszi napon, amikor elhatároztam, hogy meglátogatom.” Esti otthonában a hajdani koldus-függelenség jelei ütök szíven a látogatót, egy elsüllyedt becses élet-táj, a fiatalság emlékei. Az idegenség egy csapásra feloldódik, s az előbb még terhesnek és megszégyenítőnek mondott barátság felújul: „Hát kit dicsérjék, Kornél? Hát kit lehet oly irigység nélkül szeretnem, mint téged? Hát kit bámulhatok ezen a ronda világon, ha téged nem, testvérem és ellentétem. Mindenben egy és mindenben más. Én gyűjtöttem, te szórtál, én megnősültem, te agglegény maradtál, én imádom a népemet, nyelvemet, csak itthon lélegzem és élek, de te világcsavargó, nemzetek fölött röpülsz, szabadon és az örök forradalmat vijjogod. Szükségem van rád. Te nélküléd üres vagyok és unatkozom. Segíts, különben elpusztulok.

—Nekem is szükségem volna valakire — mondta —, valami pillérre és korlátra, mert lásd, szétbomlok — és szobájára mutatott.”

A számvetés drámája ezzel háttérbe is szorul s helyette egy, talán még többet ígérő vállalkozás ígérete fénylik fel: a közös mű, mely szorgalom és csapongás, hűség és szeszély, képzelet és valóság, isteni és ördögi egyesítése révén valósul meg: a goethei mű ideálja, melyre Euphorion—Kosztolányi annak idején magát eltökélte.

Az *Esti Kornél* címen ismeretes novellák nem váltották be a szigorú számvetés ígérését s nem termettek goethei szabású művet sem, s ez csalódottság nélkül rögzíthető, hiszen az ígéretet egy Esti-novellából véltük kiolvashatni, s ennek a novellának lényegéhez tartozik, hogy ami benne elhangzik, nem értelmezhető szó szerint. A filológiai tények ismeretében még attól is óvakodnunk kell, hogy e novella-figuraként létező Esti és a költő fiktív ellentétét komolyan vegyük. A személyiség tartalmai alapján könnyű ugyan elképzelnünk a bevezető novellában előadott antagonizmust, de maga a ciklus nem ennek jegyében íródott, hanem spontán képződmény, melyet az Estit bemutató bevezető-fejezet *utólag* igyekszik egyetlen vállalkozásként feltüntetni. Később is íródott, mint a kötet többi darabja, s 1933-ban jelent meg a Pesti Hírlapban (ápr. 9.), tehát már együtt lehetett a kötet anyaga, amikor ez a „program-adó” fejezet elkészült. Ellene szól az egységes koncepció létének az a tény is, hogy a legkorábbi (a *Nyolcadik fejezet*) 1925-ből való, a legkésőbbiek (a *Tizenkettedik* és az *Első fejezet*) 1933-ból, s ezen kívül még az 1936-ban megjelent *Tengerszem* c. gyűjtemény is tartalmaz tizenkét olyan írást, mely Esti-novellának tekinthető. Nagy időt fognak át tehát ezek az Esti-novellák. Sokféle mondanivaló ölt formát bennük, s így jellegükben sem túl szoros a hasonlóság, sőt a gyűjteményt formailag összefűző tényező, Esti Kornél alakjában is nagymérvű a következetlenség.

Mindenekelőtt az tűnik fel, hogy a bevezetőben olyan riasztónak mondott sátániság a kötet egészében aránytalanul szűk térre szorul. Zavarba jövünk, ha olyan példát keresünk, amely gonosznak mutatja Estit. Leginkább talán arra a fejezetre gondolhatnánk, amelynek végén Esti megveri a „sorsüldözött” özvegyet (*Tizenharmadik* . . .), pedig előzőleg mindent elkövetett az érdekében. Erősíthetné a gonoszság látszatát, hogy Esti még boldog is, miután tettét elkövette. Közélről nézve azonban kitetszik, hogy nem a gonoszság, hanem a kétségbeesés fokozott humanitás, a bírhatatlanná vált felelősség gyötrelme fejeződik ki ebben a megoldásban. Abnormis alakban az a meggyőződés, hogy feneketlen a baj s tűrhetetlen a helyzet; mely embert és embert ilyen terhes és megalázó kapcsolatra kényszerít. Ugyanakkor Esti lelkiismereti drámája is magasabb szintre emelkedik e verés révén. Esti ugyanis szenved attól, amire vetemedett, s tettének közeli borzalma elnyomhatja az előbbi, az értelmetlen altruista kötelezettségek gyötrelmét. „Boldog” tehát, hogy egy képtelen durvaság szégyene révén fizethet azért, amiért mindenki felelős. S közben gonoszságának álcája is ép marad. A tett és a tett jelentése minden ízében Estire vall itt.

És másutt is. Hiába nyomozunk, a Bóka László és mások által riasztónak érzett cinizmust, Esti Kornél *viselt dolgaiban* sehol sem érzük tetten. Igaz, megesisik, hogy egy „finom, öreg hölgy” irdatlan hosszú regényéről úgy mond véleményt, hogy el sem olvassa, de még itt sem az agyafúrt ügyesség mutatványaival áll jól a maga tisztességeért, hanem azzal, hogy az olvasót is bevonja egy nyomorítóan unalmas, „méltóságos” kontár megcsúfolásának örömeibe. Megesisik továbbá, hogy a vásott Esti poloskákat enged el egyik rokona lakásában, de — bár ezt mellékesnek véli az író —, nem mulasztja el közölni, hogy „dúsgazdag és aljasul zsupori” alak volt ez a rokon, s így a különben vérlázító csíny merőben más minősítést kap, s ezzel Esti is. (*Kernel Kálmán eltűnése*.) Rejtettebb az eszmei fedezet abban a fejezetben (*Tizenkilencedik* . . .), amelyben egy bolgár kalauz patakzó önvallomását hallgatja Esti részvétet színlelő figyelemmel; holott csak a megindultságot érti. Ám a színlelés ragyogó-frivol játéka mögött itt is megképződik valami súlyosabb jelentés: megrendült ámulás az emberreutaltság elemi szükségére láttán. A színjáték tréfás mechanizmusa végül is a lélektől lélekig jutás nehézségének szomorú gondját forogja ki. És Esti is érzi, hogy erről van szó.

A bemutató fejezetben beharangozott gátlástalanság tehát hiányzik az Esti-novellából. Annál nyilvánvalóbbak és gyakoribbak azok a példák, azok a megnyilatkozások, amelyekben Esti Kornél Kosztolányi vonzóbb, emberséges énjének képviseletében cselekszik. Sőt joggal kijelenthető, hogy egy-két esettől eltekintve lényegében mindvégig ekként cselekszik, vagyis, hogy *Esti Kornél voltaképpen pozitív hős*. Kosztolányiról szóló dolgozatban ríktóan hathat ez a kategória, de épp ezért folyamodtunk hozzá. Azért, hogy kitessék: a Kosztolányi-epika meglepő fordulatához értünk.

Mi hát az oka, hogy mégis rossz hírbe keveredett, hogy annyi félreértés és ellenszenv forrásává válhatott? Nem a tettei, az bizonyos. Igaz, többször olvashatunk csavargásairól, arról, hogy mennyit iszik és éjszakázik, s hogy emberszólásban épp olyan tehetséges, mint az ivásban. Csakhogy a nagy ivásokra és gonoszkodásokra utaló közlések mindig járulékos elemei az ábrázolásnak. Inkább az események keretéhez tartoznak, mint magához a történethez. Hallunk arról, hogy Esti sokat iszik, de sohasem látjuk részegnek. Magyarán szólva: Estit nem az keverte rossz hírbe, amit e novellákban cselekszik, hanem az, amit gondol, s amit az író állít róla. Nyomatékkal kellett ezt mondanunk, mert az Esti-novellák egyik meghatározó sajátosságát sejtjük ebben a kettősségben, vagyis Esti tetteinek és elveinek ellentétében.

Ez az ellentét kezdettől fogva végig nyomon kísérhető. Néhol határozottan kihívó, szándékosan túlélezett. Abban a történetben például, amelyikben végül Esti megveri a „sorsüldözött” özvegyet, s ahol ez a verés csak mélyebb réteget fed fel a lelkiismeretességnek, — előbb ilyesmik olvashatók: „Ilyen tekintetben Estinek sohasem voltak különösebb aggályai.” Vagyis: a politikában. Az özvegyet, akinek gondját a vállára vette, akiért fáradhatatlanul kilincsel „egy helyütt közeli rokonának, anyaiági leszármazottjának nevezte, buzgó katolikusnak, másutt régi derék kálvinistának, a békeszerződés földönfutójának, egyebütt pedig a fehérterror áldozatának, visszatérő, bécsi emigránsnak”.

Amiket Esti e novellák során gondol s amit nézeteiről az író állít, abból valóban össze lehetne állítani a politikai gátlástalanság, a relativizmussal elegyült nihilizmus sajátos rendszerét. A *Harmadik fejezetben*, melyben már gondolkodó, önmagát a világgal szembesítő ifjúként lép elé, azt közli róla az író, hogy „kellő esetben bizonyára gyilkolni is tudott volna, mint minden ember. De attól, hogy valakit megsértsen, jobban félt, minthogy megöljön valakit. Ez az ifjú, aki úgy át tudja érezni a paranoiás leány anyjának tragikumát, mintha fia lenne, — a nagy dolgokban elkerülhetetlennek véli a könyörtelenséget, meddőkön tart minden apostolokodást, (Kosztolányi D.: Elbeszélései. Bp. 1965. 604.) s „Mivel — úgyimond — igazán jók ugyse lehetünk, legalább udvariasak legyünk.” Ennek a deklarált bölcsességnek valóban nincs szilárd etikája és más vonatkozásokban is feltűnően labilis. A jó szót, amelyet még nem valósítottak meg, amely még lehetőségeket rejt magában, többre becsüli a jó tennél, melynek kimenetele kétséges. S a későbbiekben ez a gondolat más összefüggésekben újra, és újra előkerül, mintha sarkpontja lenne Esti szemléletének. Legtűzetesebben, mondhatnánk, legkidolgozottabban a *Tizenkettedik fejezetben*. Az eszmei-gondolati terhelés ebben a legsúlyosabb. Itt sem követ el Esti semmit, ami emberségét kétségessé tehetné, de itt adja elő legkihívóbb teóriáit, s ezek a teóriák szinte fontosabb szerepet töltenek be, mint maga a történet. A történet ugyanis, ahhoz képest, hogy igen terjedelmes, csak arról szól, hogy Baron Wilhelm Eduard volt Wüstenfeld, egy német kulturális intézmény elnöke, a felolvasások alatt — míg elnökölt — évtizedeken át állandóan aludt. Esti Kornél, aki maga adja elő a történetet, „halhatatlan” eszményként idézi eme elnök alakját, fennköltén dicsőíti, s hirdeti, hogy a legtöbbet s a legfontosabbat tőle tanulta. Tőle tanulta tehát azt a filozófiát is, hogy az igazsághoz nincs biztos mértékünk, hogy „minden dolog reménytelenül viszonylagos.” Ez a minta-elnök — ahogy Esti meséli — a bárgyú, émelítő és hóbortos handabandázást — „melyet általában lírai költészetnek neveznek” —, az emberboldogító szalmacséplést — „melyet általában politikának neveznek” — s amelyektől eleinte Esti majdnem megőrült, ez az elnök — tárgyuktól és irányzatuktól függetlenül — elfogulatlan

türellemmel, példás liberalizmussal aludta végig. Ezen a példán felbuzdulva vonja le Esti azt a tanulságot, hogy a türelmes passzivitás, ez az „ellentéteket áthidaló, magasztos” álom a méltó és üdvös magatartás. S ha már eljutott ehhez az „originális” felismeréshez, jelleméhez híven konzekvensen tovább is gondolja: „Eddig a földön minden rendetlenség abból származott, hogy egyesek rendet akartak teremteni, minden piszok abból származott, hogy egyesek söprögettek is. Értsétek meg, az igazi átok ezen a világon a szervezkedés, az igazi boldogság pedig a szervezetlenség, a véletlen, a szeszély. Egy példát mondok. Elsőtül érkeztem ide. Egypár percig egyedül voltam. . . Bejött Berta a kenyereslány. Vettem tőle egy császárszemlét és szájon csókoltam. Egy másodperccel azelőtt nem sejtettem, hogy így fogok cselekedni. Ő se sejtette. Azért volt szép. Ezt a csókot nem szervezte meg senki. Ha megszervezik, házasság lesz belőle, kötelesség, savanyú és fzetlen. A háborúk és forradalmak is meg vannak szervezve, s ezért oly förtelmesen rútak és aljasak. Egy utcai bicskázás, egy parázs hitvesgyilkosság, egy alapos családirtás sokkal emberibb. Az irodalmat is a szervezkedés öli meg, a pajtáskodás, a céhrendszer, a házi kritika, mely »néhány meleg sort« ír a házi főmarháról. De egy író, aki a kávéházi mosdóhelyiség mellett, egy bádogasztalkán firkálja soha ki nem adható verseit, mindig szent. A példák azt bizonyítják, hogy az emberiséget azok vitték szerencsétlenségbe, vérbe és piszokba, akik lelkesedtek a közügyért, akik komolyan vették küldetésüket, akik forrón, becsületesen virrasztottak s jótévői azok voltak, akik csak a maguk dolgával foglalkoztak, a kötelesség-mulasztók, a közönyösek, az alvók. Nem is az a hiba, hogy a világot kevés bölcsességgel kormányozzák. Az a hiba, hogy egyáltalán kormányozzák.”

E hosszú idézet alapján könnyű volna Kosztolányit, sőt Esti Kornélt is mentesítenünk a kifejtett teória árnyékától. Jogot adna erre az a tény, hogy az elnök impotens passzivitását csak a gonoszokdás prizmája láttatja példaszerűnek, s hogy az ilyen eszményképtől származó bölcsesség fennkölt vállalása voltaképpen elutasítás, hogy itt a dicséretnek inkább a visszája az érvényes, akár a nép humorában, melyet így magyaráz Kosztolányi: „Valami sajátos humor nyilatkozik itt meg, . . . életbölcsesség, nem elméesség, de alázat minden dologgal szemben. Aki ismeri népünket, az tudja, hogy az is ilyen. . . Csúfolja a sötétet, hogy olyan sötét, a világosságot, hogy olyan világos és az esőt, hogy olyan nedves. Ami nagyon kicsi, azt nagyon nevezi, ami nagyon nagy, azt kicsinek.” (*Lenni vagy nem lenni*. 56.)

Hogy Esti teóriájában is efféle humor rejlik, a hitvesgyilkosság példájáig feszített túlzás csak alátámaszthatja. — Mindezek ellenére sem állítható, hogy amit mond, annak éppen az ellenkezőjét gondolja akár ő, akár az író. Elsősorban azért nem, mert ezek a gondolatok elég gyakran ismétlődnek. Hallhatók Esti szájából a többi fejezetekben, s főként a róla szóló jellemzéseknben. A bohém-évek lázas és szertelen Estijéről olvasható pl. hogy „Fogalma sem volt, miért született erre a világra . . . De éppen mert az életet a maga egészében értelmetlennek tartotta, a kis részeit külön-külön mind megértette, minden embert kivétel nélkül, minden magasztos és aljas szempontot, minden elméletet, s ezeket azonnal magáévá is tette. Ha valaki őt percig beszél neki okosan, hogy térjen át a mohamedán hitre, ő áttér rá, föltéve, ha megkímélik a cselekvéstől, a szaván fogják és nem adnak neki időt, hogy később mégis visszatérjen.” (Elb. 634.). S ezt a szeszélyes állhatatlanságot Esti a világ természetével egylényegűnek vallja. Talán ez az egyetlen törvény, amit elismer s amit érvényesnek tart. Azt, hogy az élet ésszerűtlen, (uo. 648) s valójában a rendetlenség az igazi rend (uo. 885.). „Régen levettem én a kezem az úgynevezett társadalomról. Nem is vagyok vele egy. Az esztelen, zabolátlan és élő természet az én atyám-fia.” (uo. 646).

Persze, az adott összefüggésekben minden ilyen vallomás és jellemzés sajátos értelmet nyer, szó szerint scholsem vehető, s mindenütt megképződik bizonyos distancia az író és e teóriák között. Jóval kuszáltabbá válik a kérdés, ha azzal is számolunk, hogy ezek a gondolatok Kosztolányi más megnyilatkozásaiban is fel-felmerülnek. Találkoztunk velük a *Nero*-ban, leginkább Seneca fogalmazásában; az *Aranyársarkányban*; felöltöttek a *Meztelenül* verseiben, de jelen vannak a későbbi esszéknben és azokban a fontos vallomásokban is, amelyekben minden-

féle művészi prizma kizárásával, pőrén és pontosan fejt ki meggyőződését. Mindenekelőtt az Ady-per dokumentumaiban, a *homo aestheticus* címen ismeretes koncepcióban s a legszenvedélyesebb Arany-esszéiben. (*Lenni vagy nem lenni*. 173—193.) Igaz, hogy ezek a vallomások meggyőzőbben és árnyaltabban fejezik ki az író nézeteit, el lehet rólok hinni, hogy szellemükben kitűnő művek sora alkotható, de a *homo aestheticus* és a hozzá hasonított Arany is idegen a cselekvés szférájában, ők se hiszik, hogy a lét-harcban igazat tehetnének, missziót teljesíthetnének, elutasítják a szolgálat elvét, s az elfogulatlan szemléletben fogant, szép mű az eszményük és egyetlen céljuk, — bizonyítván ily módon, hogy Esti teóriáit a sajátos epikai közeg intenciói ellenére se lehet Kosztolányitól élesen elválasztanunk.

S hogy ez a szétválasztás ne sikerülhessen, arra egyébként is ügyel az író. Hogy szándékkal-e vagy ösztönösen, nem tudható, de tény, hogy komolyság és tréfa, szerep és közvetlen vallomás, színlelés és őszinteség szinte szétfejtethetetlenül szövéődik össze ezekben a novellákban. Ha Esti azt állítja, hogy az irodalmat is a pajtáskodás, a céhrendszer őrli meg, szavait szó szerint véve is hitelesnek érezzük, de ez a kijelentés ugyanarról az eszmei platformról hangzik el, mint a családirtást a szervezett öldöklésnél: a háborúknál és a forradalmaknál emberibbnek deklaráló mondatok. Még hozzá egymás sarkába érve bontakoznak ki ezek a gondolatok, egyetlen érvelő-lendület szerves folyamatában. Így aztán a képtelen kétségessé teszi a meggyőzőnek tetsző hitelét s a vallomás-szerűen ható a képtelent keveri a komolyan-vehetőség gyanújába. Ilyesféle elegyedést példáz a „sorsüldözött özvegy” történetéből idézett részlet is. Csak ebben a cselekvés és annak külső formája között képződik rikító ellentét, mikor hol Trianon áldozatának, hol a fehérterror üldözöttjének nevezi Esti az özvegyet. Bizonyára mindig annak a szájaíze szerint, akitől segítséget kér számára. S miközben az emberi jószágot az ellenszenves látszatokkal Kosztolányi így összeházasítja, azokat is kicsúfolja, akik csak körülhatárolt elvi alapon hajlandók könyörületre. Legyen nektek, a ti korlátolt eszetek szerint — mondja —, az a fontos, hogy az özvegyen segítsünk. Esti nem fedheti fel ezeket az indítékokat, mert ez már nem az ő dolga, ő — vagyis Esti — azért lett, hogy az író bizonyíthassa általa: az emberiség nincs politikai diszciplínákhoz kötve, s ünnepélyes szölamokhoz. Esti révén úgy mondhat igent az író, hogy tagadásait is jelezni tudja, az előbbi átszűrődik az utóbbiba, s ez utóbbi mindent viszonylagossá avat.

Olyannyira, hogy ember legyen, aki Esti dolgainak értelmét határozott jelentésre képes redukálni. Különösen a már többször említett *Tizenkettedik fejezet* teheti próbára a mag, a lényeg után nyomozó olvasót. Hogy a felolvasásokat következetesen végigalvó elnököt az író vagy akár Esti Kornél példaképnek tekintené, az egy percig se vehető komolyan, de a felmagasztosításban kifejeződő fintor igen. Személyes kudarc keserűsége rejlik mögötte: Kosztolányiné szerint, a Pen elnökeként végzett gáncstalan sáfárkodás kiábrándító konzekvenciái. (I. m. 290.) Az általánosítás során azonban a több-élű humor szintjén oszlik el a heveny indulat, új jelentés-variációkat terem. Eszerint, mikor az elnököt dicsőíti, szavai így is érthetők: ilyen agyalágyult tekintélyek uralják a művelődés fórumait. És így is: ilyen izgága, korlátolt és unalmas figurák nyüzsögnek ezeken a fórumokon. S végül, hogy megtalálja zsák a foltját, vagyis: izgága, korlátolt közszereplők! ez való nektek, ez a tunya közöny. Pedig ezek csak a lényeg változatai. S ha a legutolsót tekintjük a leghitelesebbnek; — annak jóvoltából, hogy az említett jelentés hol szorosan, hol lazán, hol közvetetten, hol közvetlenül van jelen a közlésben — a talányosság továbbra is megmarad. Megmarad, sőt a részletekben külön ágakat hajt, melyek olyan frissek és erősek, hogy külön is egészként hatnak. Amit ugyanis a német rendszerességről és mélységről csúfolódva mond, abban ugyanaz az ingerültség fejeződik ki, mint az *Esti Kornél énekében* s az Ady-per jegyzeteiben, vagyis a nagyképű, homályos üresség elutasítása. Még a németek és franciák szembeállításával is arra figyelmeztet, hogy nem két nemzet között választ ő, hanem a mélység álcájában kérkedő fontoskodás és a latin világosság, valamint a gépiesség és a színes, önfeledt természetesség között. A német gyógykezelés kiválóságát ironikusan méltató Esti Kornél így zárja az adott gondolatsort: „Gyakran mondogattam,

hogy csak németek közt szeretnék beteg lenni és meghalni. De élni lehetőleg másutt szeretnék: itthon, szabad időmben pedig Franciaországban." Hogy miért, nem taglalja tüzetesen, de a gonoszkodó méltatásból kitészik, hogy ugyanaz a szabadság és világhossz-igény működik itt, amely az Ady-per jegyzeteiben így adja tudtul vonzalmait: „A franciákat imádom és alázatos szeretettel vallom, hogy halottas ágyamon is hálás leszek nekik, mert megismerkedtem szellemükkel (?) és élveztem a fényt, a tisztaságot, a mélységet, melyet árasztanak, az igazi mélységet és nem a metafizikát, melyet üresnek... tartottam.” (Irók, festők, tudósok. II. 390.)

Kitészik — mondottuk, hogy *lényegében* nem a német népről van itt szó voltaképp, s nem a franciákról, hanem egy izlés önvédelméről. Igen ám, de a „lényegében” olyan megszorítást tartalmaz, ami semmiképpen sem mellőzhető. Az Esti-novellában ugyanis a mélyebb jelentés kibontakoztatása nem egyetlen cél, itt a közvetlen szint is lényeges, tehát az is érvényes és érdekes, amit a németekről beszél, az elnök története is, és az is, amit példáz. Továbbá: itt a jelképes és a példázatoság korántsem célirányos. Esti csúfondáros nyelve a költőket sem kíméli, s ha a politikus-típus vonásait egy elmeosztály paranoiás betegeiről olvassa le, a költőt viszont a schizofrénekről. Az utóbbiak rokonszenvesebbek ugyan, de ezek is bolondok, a *prizma tehát, amelyen áttetszenek, ugyanaz*. És ezzel meg is érkeztünk Esti Kornél létének titkához. Nem a sátániség a fontos benne és nem a cinizmus, nem a költői jellem egyik felét képviseli. Éppenséggel nem, hanem a személyiség egésze számára teremt új lehetőséget: prizmát, amely ha ferdén, ha eltúlozva, ha játékosan is, tabula rázát csinál a felosztott, megmerevedett, tilalmas világból. Szerepet, melyben kedvére bánhat tabukkal és érzékenységekkel. Engedelmes anyagként kezelheti azt is, ami szigorú törvényként nehezedett rá, vagy fenyegetően nézett vele szembe: az elveket s a gondolatokat. A másokét s a magáét egyaránt. Kicsúfolhatja az előbbit, de a sajátját is ferde fénytörésben jelenítheti meg, kompromittáló elemekkel társíthatja. A szervezetséget pl. — ami ellenszenves számára — a háborúk és a forradalmak riasztónak vélt példáival, a spontaneitást, — amit kedvel —, a hitvesgyilkossággal. Itt tetszik ki annak értelme is, miért kellett rossz hírbe keverni az emberséges Esti Kornélt. Lényeg és rekvizitum, színlelés és őszinteség, játék és komolyság cseles elegyítésével; a közvetlen és a mélyebb jelentés-rétegek közötti megfelelések szabálytalanságaival Kosztolányi kimozdíthatta megrögzött helyükről a dolgokat, föléjük került, s így lépett velük ismét termékeny kapcsolatba. Fel-szabadíthatta magában a vesztelgésre kárhoztatott kisgyermeket, méghozzá úgy, hogy az érett férfi csalódásokon, vereségeken és sikereken nevelt tudását sem kellett elnyomnia. Ellenkezőleg, éppen Esti ártatlan szertelensége jóvoltából, a törvényen kívüli fesztelenségével élhet velük, tágas terephez juttatva így a folyton szomjas reflexív hajlamokat s a parádézásra, játékra vágyó szellemességet, a humort is.

Itt merül fel a kérdés, hogy vajon egyértelmű-e ez a nyereség? Azt a gondolatsort, melyben a nép humorából elmélkedik Kosztolányi, egy nagyon idevágó tétel zárja le. Eszerint a fordított értelmű beszédben, abban, hogy a nép észjárása a tárgyakat elmozdítja helyükről, összeméri őket, az önszemlélet korlátlanága nyilatkozik meg. „Ha elalszik a gyertya, azt mondja, hogy világos van. Ezzel pedig korántsem akar elméskedni, csak a dolgok viszonylagosságát hangsúlyozza, mely minden humor alapja. Mosolygó nihilizmus lakozik benne, humoros közöny a biztos halállal és az élet gyógyíthatatlan céltalanságával szemben...” (Lenni vagy nem lenni. 56.). Hogy a nép humorának lényegét hitelesen értelmezi-e Kosztolányi vagy sem, nem tartozik tárgyunkhoz, de az bizonyos, hogy az Esti-novellák humorának s Esti Kornél szerepének van illyesféle funkciója. A tételesen is szóhoz jutó viszonylagosság, az a meggyőződés, hogy „minden attól függ, milyen szempontból nézzük” (Elb. 624) az élet céltalanságának tudata (Uo. 615.), az emberszemlélet szomorú kétkedései (Uo. 644., 646., 907.) az Esti-novellák alkatában is jelen vannak. A képtelen és a valószínű, a vállalt és a vállalhatatlan szeszélyes elegyítése, a cselek és a színlelések, a szándék és a meggyőződés lebegő talányossága nemcsak a felszabadultságot példázza, hanem az ábrázolt világ rendjének bizonytalanságát, s természetesen a szemlélet relativizmusát is, hiszen az előbbi az utóbbi szüleménye.

Van az Esti-novelláknak egy csoportja, amelyben e „mosolygó nihilizmus” olyan könnyű anyaggal kerül szembe, melyet ki sem kell mozdítani a helyéről, mert nem is az életvalóság termette, hanem a játékra hangolt képzelet, s eleve azzal a céllal, hogy a vele „eszközölt” mutatvánnyal meghökkentsen, zavarba ejtsen, — s esetleg az élet rejtelmességére figyelmeztessen. Az *Esti Kornél* c. kötet darabjai közül ilyennek minősíthető a *Negyedik fejezet*, amelyben egy bácskai aranyparaszt legendás fősvénysége a téma; a *Tizenegyedik fejezet*, melyben egy kleptomániás műfordító úgy éli ki ártalmas hajlamait, hogy az eredeti szövegekből elsikkasztja, amit csak lehet. Ebbe a családba tartozik a *Tizenötödik fejezet*, amelyben, míg barátja fiáért aggódik, Esti csak a versével törődik; s az a történet is, amelynek végén az életét megmentő Elingert Esti a Dunába dobja (*Tizenhatodik fejezet*), s ide sorolható a *Tengerszem* Esti-ciklusát alkotó írások zöme.

Valami mélyebb igazságot ezekben az írásokban is mindig kiforog a különös történet mechanizmusa. Még a kleptomániás műfordító furcsa sikkasztásai is azt a gyanút keltik, hogy hátha nem is botor mániája, hanem ízlése parancsára ritkította olyan szenvedélyesen a kétesértékű szövegek parvenü gazdagságát? Még rétegzettebb és magvasabb jelentés elemezhető ki a hatalmas örökség elszázásáról szóló történetből (*Hatodik fejezet*), de ezek ismeretében is úgy véljük, hogy a meghökkentés, az elképesztés szándéka erősebb bennük, mint az emberi jelentőség. A színlelés, a túlzás, a kikerekítés műveleteit itt is frissen lüktető izgalommal végzi az író, mutatványa mindig parádés, de az érdekességet, a meghökkentést szolgáló képlet pörébb, a kitetsző váz szegényesebb, mint a ciklus más darabjaiban.

A bravúr és a kedély-szikrázás, aminek itt tanúi vagyunk, a játéknak abból a fajtájából való, mely azért komplikál és egyszerűsít, azért láttatja fonákjáról a dolgokat, mert a reménytelenség filozófiájának látószögéből minden, ami igazán lényeges, elintézettnak látszik, nagyon is szimplának. Ez a játék az élet pótszere, s bár fordulataiban mindig fel-felvillan valami az emberi természet ismeretlen titkaiból, — mégis: a „mosolygó nihilizmus” könnyedebb kedvteléseit véljük felismerni benne. A fel-felderendő mélyebb értelem, a tündöklő előadás és az intelligencia remek cselei láttán az olvasót épp úgy elfoghatja a bizonytalanság, mint a *Tengerszem* egyik bírálóját: „Hátha nem az ő mondanivalója jelentéktelen, hanem én vagyok sekélyes. Az a kényszerképzetem, hogy ő mégiscsak jobban tudja.” (Juhász Géza: *Tengerszem*. Válasz. 1936. I. 315—17.). A *Tengerszemmel* és az Esti-novellák egészével szemben jogos lehet ez a bizonytalanság, de az általunk különválasztott csoporttal szemben határozottabbak lehetünk. Erre bátorít bennünket Babits is, amikor megállapítja, hogy „külön és rövid szavakkal elmondva az ötleteket kissé üreseknek is találtam. A humort avultnak sejténém és nyakatekertnek, (ahogyan néha a Poe Edgar humoreszkjei hatnak). Például a kleptomániás műfordító történetére célok, vagy hasonlókra. Mind e témák érdekessége és súlya nem terjed túl egy-egy anekdotáén. Jobban érdekeltek az emlékek aranyzálával font témák, egy író serdülése és megkeményedése az ellenséges élet hullámverésében.” (*Könyvről könyvre*. Nyugat, 1933. I. 688—89.)

Babits iménti véleménye nem a módszeres műbírálat igényével fogalmazódott. Választása — „Jobban érdekelnek. . .” — önkényesnek látszik, pedig nagyon is célba talál. Az Esti-novellákat ugyanis csak a sommás ítékezés vagy a kritikátlan hódolat tekintheti jellegben és értékben egyenleteseknek. Jeleztük már, hogy időben mennyire messze esnek egymástól az elsők és az utolsók. A jelleg és érték-különbség legalább ilyen nagymérvű. Bár az ilyen szempontú szétválasztáshoz az időrend nem ad biztos fogódzót, az feltűnő, hogy az imént jellemzett típus főleg a harmincas évek elején gyakoribb, míg a Babits által kiemelt *személyesebb* változat három legszebb darabja 1929 és 1930 termése. Azoké az éveké tehát, amelyek Kosztolányit a dacos öntanúsítás mozgalmas terepére kényszerítik. S mikor e fejezet elején arról beszélünk, hogy a novellát is az öntanúsítás kényszere emeli új szintre, elsősorban erre a személyesebb változatra gondoltunk. Bennük és általuk végzi a novellista azt a számadást, amelyet az esszé-író az Ady-perrel, a lírikus a *Marcus Aurelius*-szal kezdett el. E szerep révén jut az Esti-novella

olyan tartalmakhoz, amelyek a Kosztolányi-novella egész alkotását megújítják, Magának Esti Kornélnak is az a szerep ad igazi jelentőséget, amelyet e folyamatban betölt. A furcsa, a hihetetlen történetek Esti Kornélja: a szellemi artista, a bohém, a kiábrándult filozófus, a szeszélyes játékos, a megfoghatatlan rejtélyek beavatottja önmagában is érdekes figura, originális teremtmény, de szimbólum-értékű alakká azért jelentékenyülhet, mert azokon a pontokon is ő képviseli az író, ahol a személyiség létérdekéről van szó. Tágabb értelemben, persze, valamennyi Esti-novella része az öntanúsítás folyamatának, de a *különös történetek* címszó alá foglalható, sekélyesebb darabokban töredékes és bizonytalan ez a funkció, ott az ámulat felszítása, az elképesztés az elsődrendű cél. Van úgy, hogy Esti részt se vesz a történetben, csak elmeséli, persze reá jellemző előadásban, de szerepe mégis csak járulékos. Az *öntanúsítás novellái*, ha van is bennük költött elem, lényegük szerint az önéletrajz fejezetei. A pálya csomópontjait tükrözik, azokat az elhatározó jelentőségű élettájakat, amelyekben a személyiség lényege, író és világ kapcsolata legteljesebben ölthet alakot. Az alvó elnök történetéről szóló fejezet (*Tizenkettedik*. . .) a maga szabadító izgalmasságát már attól kapta, hogy benne a pálya tétjeit érintő eszmékből csinált játékos tabula rázát az író. A szorosabb értelemben öntanúsító novella magát a pályát, annak egy kritikus pontját, vagy a költői jellemet demonstráló kulcshelyezeteit tükrözi. Az első ideszámítható darab, a *Második fejezet* a „szegény kisgyermek” élettáját idézi. Pontosabban, az élettáj egyetlen eseményét, a gyermek-Esti első találkozását — mint az alcím is jelzi — „az emberi társadalommal”. Ez a jelzés arra figyelmeztet, hogy a történet jelképes. A gyermek dolgaiban költő és közösség idegensége s a helyretalálás problémája a fontos.

Régi gondja ez Kosztolányinak, és sok művében szóhoz is juttatta. Leginkább példánk felé mutató alakban *Az iskolában hatvanan vagyunk* kezdetű „kisgyermek”-versben s az 1917-ből való *Óvoda* c. elbeszélésében. Mindkettőnek egy riadt, érzékeny kisgyermek a hőse, akit félelem és kétségbeesés fog el amiatt, hogy a szülői ház meghitt édenéből a kietlen, rideg iskolába, ill. óvodába kényszerítenek.

Az Esti jelmezében újra megjelenő kisfiú épp olyan félnék, mint elődei. Ő is úgy megy az iskolába, mintha a vágóhídra vinnék, s mikor anyja otthagyja, egyik kétségbeesésből a másikba esik. — Aztán megpróbál helyet keresni magának előbb az „úri gyerekek” közt, akik közé magát is számította, de ott már minden helynek gazdája volt. Dachból a legutolsó padba akart ülni, a mezítlábás, vásott parasztyerekek közé. A szaguktól ugyan felkavarodott a gyomra, „De azért szívesen leült volna közéjük. Tekintetével rimázkodott, hogy fogadják be legalább ők.” Azok se fogadták be. „Lelkében dühvel és bosszúval innen is elkotródott. Nem tudta, hogy hova menjen, nem tudta, hogy hova tartozik. Hát a kályha mellé állt egyedül. Szégyelte, hogy olyan gyáva és ügyetlen. A kályha mellől végtelen megvetéssel méregette ezt az egész analfabéta társaságot.” — Végül a tanító jóvoltából „Valahol középtűt talált egy tenyérnyi helyet, egy pad legszélén. Csak féllábbal ülhetett le ide, úgy, hogy a másik lába az űrben lógott.”

Kényelmetlen pozíció. Mintha a pártatlanságára büszke homo aestheticus helyzetét akar-ná illusztrálni, a teoretikust, „aki nem áll sem jobboldalon, a bégető fehér báránnyal között, se baloldalon, az ordító, fekete farkasok között, hanem egymagában áll, távol a nyájtól és a csordától, mindig egyedül, mint mindenkinek közönyöse vagy megértője, mint mindenkinek természetes barátja és természetes ellenfele”. (*Írók festők, tudósok II.* 340.). Az elbeszélés végén, mikor a tanító végignézi a gyermekek palatábláit, „A kisfiú i betűjét is megnézte. Szép, finom i betűt írt. Megdicsérte érte. Az már nem sirt.” Sőt a tanító biztató kérdésére már bátran és értelmesen mondta meg a nevét: Esti Kornél. — S ha a padszéli pozícióban a homo aestheticus pártatlanságát véljük kifejeződni, a finom és szép i betű sikerében a mindenk fölé emelt tehetség és szépség hatalmának eszméjére ismerhetnénk.

A megfelelések nyilvánvalóak, mégis óvakodnunk kellett a teljes azonosítástól. Minde-nekellett azért, mert a novellabeli kisgyerekek nem érzik jól magukat abban a pozícióban, amelyet

a teoretikus büszkén vállal és programként hirdet. Ez a novella középúton áll az *Óvoda* és a homo aestheticus teóriája között. Az *Óvoda*-beli kisfiú a többi gyermekkel összefogva szeretné kitörni az ellenségesnek érzett börtön-világból. Esti Kornél már nem ilyen radikális, nem ilyen nagyratörő, testvériség-vágya is csitultabb. Itt már nem az a tét, hogy az iskola elleni lázadásban, vagyis a világ megváltoztatásának szenvedélyében követik-e őt a gyerekek, hanem az, hogy befogadják-e maguk közé. Láttuk, hogy nem fogadták be. A *Nero* és az *Aranysárkány* írója még tragikus konfliktussá éleztette át az ilyen kudarcokat. Esti Kornél is szenved a társtalanság miatt, a nyüzsgés, ami körülveszi, az ismeretlen kéz, amely beteszi egy tanterembe; az ellenséges vigyorgás; a maga élhetetlensége, az érthetetlen és a félelmetes helyzet, amelybe kerül, már-már karkainak tetszik. De csak pillanatokig, mert a félelmetes és érthetetlen szituáció, ha hordoz is jelképes jelentést, nem az emberi világ természetét példázza, hanem egy kivételes élet kritikus pontját, a mélypontot, ahonnan a gyermeknek ki kellett emelkednie, a zúrnavart, amelyben helyére kellett találnia. Az *Óvoda*-beli kisfiú szertelen lázadásának szomorú kudarc a vége, — a „szertelen” Esti hozzáedződik a kiméretlen valósághoz, s kiérdemli a helyet és a megbecsülést.

S mindez *történik*, tehát nem egy zárt képlet statikus példázataként közöltetik, hanem váratlan fordulatokból összeszőtt folyamat eleven áramában fejlődik ki. A társtalanság nem eleve adott, hanem bekövetkezik, méghozzá a kellemetlen csalódások fejleményeként. Mikor az ismeretlen ember az osztályba betette, azt várta „hogy ez a sok gyerek mind-mind fölugrál s a nevét kiabálja. Azt várta, hogy zsebkendőjüket lengetve üdvözlík őt. Csakhogy ez a csoda nem történt meg. Észre se vették. — Fejéről lekapta a kalapot. Köszönt nekik, illedelmesen. Ők akkor se köszöntek.” — A kisfiú tehát jóhiszeműen és reménykedéssel közelít a többi gyerekekhez, szeretetre számít, nagyon is naivul, s csalódik, sír és haza akar menni, mikor kinézik és kinevetik. Korántsem fogadja el törvénynek a társtalanságot, a sehová-nem-tartozást kitalítottágnak érzi, akarata ellen való fejleménynek. Régi bántásokért, folyton ismétlődő vádakért — hogy csak magával törődik, hogy köpönyegforgató stb. — vesz Kosztolányi elégteltelt amikor a kisfiú társtalanságát szomorú kényszerként jeleníti meg. Közönyös és értetlen ellenfeleire, ill. pályatársaira hártja a felelősséget, akár a *Harmadik fejezetben*, ahol szintén felpanaszolja, hogy határtalan bizalma és ifjonti nyíltsága láttán — mikor a fővárosba került — ismerősei összenevettek a háta mögött, mígnem ő is megtanulta, hogy arcát el kell zárnia. (Eib. 596.)

A gyermek-szerepnek tehát ezúttal is, mint korábban, felszabadító funkciója van. Az esztétadac és a kiábrándult emberszemlélet sémái alól kibontakoztatja a társakra utalt, esendő embert. Csak gyermeket érhet ennyi csalódás, csak a gyermek ütközhet meg a közöny és értetlenség láttán ilyen friss fájdalommal. És a gyermek szerepben színeződhetnek ártatlanokká, tehát bevallhatóakká azok az esendőségek, amelyekről komolyan állal beszélni Kosztolányi. A *Szegény kisgyermek panaszáiban* még dődelgette a maga különleges érzékenységét, az *Óvodában* tragikussá színezte, itt azonban mosolygó derűvel szemléli. A kitalítottság fájdalmát épen hagyja ugyan, de azt is jelzi, hogy ebben az elkényeztetett kisfiú üvegházi érzékenységének is része van. Ahogy a kisfiú a többiekhez közelít, megható és nevetséges is egyben. És a sehová-nem-tartozás gyötrelmes problémája is — bár szabatosan kirajzolódik — megszéliidül ebben a gyermeki közegben. Azzal, hogy *szabatosan* rajzolódik ki, tehát hogy a felnőtt kényeskomoly gondjait az apolitikus gyermeki társadalom szerkezetében tárgyasítja, eleve a rétegkeveredés humorát, s a játékos példázat izgalmát társítja az öntanúsítás lírájához. A probléma veszít tehát a súlyából, de közben gazdag jelentés-árnyalatai képződnek. Szemben a szimpla példázatokkal, itt a közvetlen síknak nemcsak annyi a funkciója, hogy jeleze a mélyebb jelentést. Az idegen közegbe került érzékeny kisfiú s a közeg, önmagában is az eleven, színes életvalóság benyomását kelti. Az élettrajzi elemek meleg fénye vibrál a felszín eseményeiben. A primér epikai elemek: a jellem és a cselekmény itt még önmagukban is megállnának. S hogy egy pálya törvénye és egyetemes emberi alaphelyzet is kifejeződik bennük, ezt nyíltan élvezi a költő. Élvezi, hogy a kisfiú jelmezében saját kálváriáját járja, s azt is, hogy a mérges és kínos

konfliktusokat ilyen derűs és színes, ilyen megható és ártatlan játékká, látvánnyá alakíthatta. Az áthelyezkedés bravúrait — ahogy a kisfiú riadalmait, képzelgéseit, önérzetét, jólneveltsége fonákságait, kényességét és élhetetlenségét belülről nézve ábrázolja —, a környezet markáns részleteit, a színjátékszerű kiképzést ez a kétarcú ihlet: a tanúskodás lírája és a súlyos anyag könnyed kezelésének öröme élteti. A siker, amelyet a kisgyerek a „szép, finom” i betűjével kiérdemelt, egy nagyobb sikerre is utal. Arra, amit az író a gyermek-Esti jelmeze révén görcsös és kemény anyaga, az ember pedig viszonyai felett aratott.

Egyszerre jelent visszatalálást és megújulást ez a siker. Visszatalálást a legtermékenyebb stílus-lehetőségekhez: a világot üdén, meglepetésekben érzékelő kisgyermekhez, s közben ezt a régi szerepet a kifejtett pálya szomorú tanulságainak hordozására is képessé teszi, az érett sztoicizmus oldó, szabadító derűjét is érvényhez engedi anélkül, hogy a helykeresés ügyét devalválná, s az öntanúsítás értelmét szétbontaná. Ahol szétbontja, ahol szemlélete egyik, tétellel hegyezett tartalmához keres alkalmas anyagot, mint a *Tizennyolcadik fejezetben*, ahol gazdag élete tanulságait egy öldöklő villamosút alacsony tortúráiban tárgyasítja, ott egy szimpla parabola magvasságánál s egy keserű fintornál többet alig tud anyagából kicsikarni. Mindebből arra lehet következtetnünk, hogy a poézisnek és az emberi jelentőségnek az Esti-novellában a személyiség osztatlan jelenlétét biztosító masszívabb élménytömbök az elsődendő biztosítékai. Vagyis, az írói szándék ott teremt többrétű, gazdag művet, ahol az élet elhatározó jelentőségű élmény-anyagán küzdi át magát, ahol a költő valóságos életének egy darabját kell alakítania, vagy ahol kifejező jelképre találnak a költői jellem legfőbb érdekei. Egyszóval: ahol a költő bőrre megy a játék.

Igy van ez a „beérkezés” szertelen, lázas éveit felidéző *Ötödik fejezetben* is. Ez a híres tabló is életre-avató, élethez edző próbák terepeként rajzolódik ki. S miközben az életrajz mindig meghatottan emlegetett emlékeit kiemeli a szentségek köréből, egyúttal a személyiség kiformalódásának alkalmává is avathatja, a dudássá érés egyik iskolájává. Úgy degradál tehát, hogy nyomban új jelentőséget is kölcsönöz az emlékeknek. Itt is, mint előbb, old és köt egyszerre. Helyreállítja a kapcsolatot élete egyik legszebb, legjelentősebb állomásával. Feltárja költői s emberi jellemének gyökereit, pontosabban: a közeget, melyen magát átküzdötte, de a távolságot jelző eszközei révén el is oldja magát tőle. S mindezt nem a bíráló vagy vállalás mértékének jelzése végett, hanem azért, hogy az egészet együtt, mint az élet érdekes és szomorú zűrzavarának jelképét, kancsalul vibráló, távoli látvánnyá avassa. Látvánnyá, amely az idő múltát s a sodrásának magát átengedő lélek jóságának és ártatlanságának állandóságát példázza. Kordokumentummá, melyben a korrajz arra jó, hogy az elmerülés esélyei közepette mutassa elvegyülés és kiválás egykori és örök színjátékát.

Kosztolányi, akit a sebzékenység és az azonosulástól irtózó függetlenség-igény oly sokszor sarkallt elzárkózásra, — ezekben a novellákban személyisége legtermékenyebb hajlamát avatja a koncepció alapjává. Azt a hajlamát, amely őt minden sérelmei, kudarcai és óvakodásai ellenére, mégis mindig az események sűrűjébe kényszerítette. A szűkebb értelemben vett politizálást Kosztolányi sohasem érezte íróhoz méltónak (a gyakorlatban ehhez az elvéhez se tartotta magát következetesen), — a közszereplés apolitikusabb változatain azonban örömmel kapott. Szeretett jelen lenni ott, ahol fontos dolgok történtek. És tudta is, hogy ez a jelenlét nemcsak a közönséges emberek szükséglete, hanem a nagy művészetnek is feltétele. Az Esti-novellákban ez a meggyőződés kiszabadul a vele feleselő teóriák és a kudarckok nyomán támadt gátlások nyúgeiből, — s bár a szolgálat elvével most sem békül össze, — ahogy elég bátor, hogy a valóság legbrutálisabb tényeivel is szembeesíteni merje Esti Kornélt. Még hozzá úgy, hogy ez a szembeesülés, romantikus jellegű konfliktus helyett, költő és világ végletes ellentétnek hangsúlyozása helyett, az életre-, a világravalóság demonstrációjához vezet. A gyermek-Esti iskolai kálváriája már e meggyőződés jegyében ért céljához, az előbb jellemzett elbeszélés szintén. Az életrajzi anyag alakításának sikere is bizonyára abból ered, hogy nemcsak szilárd-ságuk, tömörszerű zárttságuk és becses voltak kényszerítette szívósabb, hitelesebb munkára a

költőt, hanem ez a szembesítő akarat is. Az a meggyőződés, hogy az ember igenis megállhat a zűrzavarban is, helyére lelhet a közöny és idegenség közepette is, hogy életre-, ill. világravaló. *A világgal való szembesülések logikája*, amelyet ez a meggyőződés diktált, *egybeesett az élmények eredeti logikájával*. Hiszen nem egy ocsmány villamosút tortúráit, hanem egy sikeres élet élmény-tömbjeit dolgozzák fel ezek az elbeszélések. Ilyen egyszerű a legjobb Esti-novellák titka: anyagát nem a felsebzett érzékenység, nem az ingerült nihilizmus, hanem az élet-igazság logikája szerint alakítja az író. Ez a végső titka a gyűjtemény legszebb, legteljesebb darabjának is, a *Harmadik fejezetnek*.

Ez az a novella, amely először *Csók* címmel jelent meg. (Nyugat, 1930. II. 11—13.). A címben szereplő csókkal egy paranoiás lány lepi meg Estit azon a vonaton, amelyen — érettségi után, jutalmul és először — Olaszországba utazik. Előbb szétnéz Budapesten, s aztán jönnek az út eseményei: a vadregényes Karsztok, közben az ismeretlen lány egyre izgalmasabb és félelmetesebb viselkedése, aztán a szörnyű csók, mely félálomban, orvul éri Estit, s végül az olaszok és a tenger: a velük való ismerkedés, feloldódás a színes nyüzsgés és a latin verőfény áramában, s bátor, szomjas nekilendülés a végtelenséget jelképező veszedelmes tengernek.

Mindössze ennyi volna a novella cselekménye, pontosabban szólva: cselekményének vázlata. Az efféle ismertetés szükségképpen hiányos, de még így is feltűnhettek az élet- és jellemrajz, valamint a cselekmény szoros megfelelései. A jellemrajz természetesen a *költői jellem* rajzát jelenti, állandóbb tulajdonságokat tehát, mint egyetlen élettáj tartalmait, — s a novellában az a legmesteribb, hogy a sűrítés és általánosítás műveleteit a körülhatárolt életrajzi anyagban viszi véghez. A *Második fejezetben* — ahol az első iskolai nap anyagával gazdálkodott — ugyanezt tapasztaltuk, de ott a helyretalálás volt a tét, s erre az egyetlen problémára összpontosult a figyelem, csak ezt kellett tárgyiasítani. A szóban forgó novella viszont a legteljesebb önjellemzése Kosztolányinak, s ezt a kivételes gazdagságot épp olyan spon-tán könnyedséggel tudja az adott anyagban tárgyiasítani, mint előbb. Az adott élettáj — az érettségi utáni időszak — és Esti Kornél itt megjelenő alakja pontosan illenek egymáshoz. Szabadka és a nagyvilág, elszakadás és kiszabadulás külső és belső tényei az életrajz jól ismert mozzanatai. Az olaszországi utak, az érettségit megelőző önképzőköri viták, a béka és macska-boncolások gyerekkori emléke épp olyan rögzített mozzanatai a külső életrajznak, mint az érzékenység, a képzelődő hajlam, az élet és világszomjúság, a kaland-vágy; a testvériség-igény, a proteuszi képességek, a felszínen való bravúrozás a költői jellem rajzának. S az író láthatóan vigyáz is arra, hogy az életrajzi sfk belső logikája csorbát ne szenvedjen. Azokon a pontokon, ahol meghaladja az adott anyag teherbírását, ahol későbbi keletű elmélkedésre vált az elbeszélés, ott külön gonddal, szorosan dokumentáló mozzanatokkal hitelesíti az események valóságosságát. „Sok kegyetlenség lakozott benne, sok vérengző, gonosz ösztön” — olvasható Estiről épp a tapintat és a jó-cselekedet ellentétéről szóló elmélkedés előtt —, s hogy ne tűnjön elvontnak ez a jellemzés, felidézi az író a macskákon és békákon végzett gyermekkori vivisectiók emlékét. Amiből aztán „magától” fejlík a következtetés: „Kellő esetben bizonyára gyilkolni is tudott volna, mint minden ember. De attól, hogy valakit megsértsen, jobban félt, mint hogy megöl valakit.” S így áll a magasabb szándék kezéhez az adott anyag minden mozzanata. A fővárosban töltött néhány óra néhány év tanulságait s az idegenekkel való találkozás halálig kisértő problémáját sűríti magába. A karszti táj egymást váltó: mitológiai fenséggel és titokzatossággal ható, majd meghitten emberi képeiben az ifjonti képzelet végtelei s a költői világkép szélső tartományai ölthetnek formát. A lány förtelmes csókja s a tengerrel való találkozás önként jelentékenyül a szerelemmel s az étellel való találkozás jelképévé, az anya iránti részvét ugyanígy a szenvedőkkel való szolidaritás megképződésének és kifejeződésének alkalmává, az Itália iránti hódolat révén pedig a könnyű és tiszta formában tündöklő káprázat, a szabadság és csoda euphorion álna ölthet alakot.

A jelentésszinteknek ez a gazdagsága, az állandó és többrétű jelképeség bonyolulttá és nehézkesé is tehetné az elbeszélést, főleg, hogy elmélkedések és esszébe illő mozzanatok is

terhelik. Hogy a szóban forgó novellát mégsem húzza le a rendkívüli terhelés, hogy az anyagból végig futja arra, amit általa a magasabb szándék képviselni akar, s hogy ez a magasabb vagy mélyebb *jelentés sehol sem dagályos, noha sok helyen feunkölt*, ez elsősorban Esti Kornélnak köszönhető. Esti Kornélnak, aki ezúttal a Szabadkáról épp hogy kiszabadult ifjú költő, Euphorion szerepében nagyratörő és szertelen, fennkölt és megatott lehet. Ünnepélyes önvallomásokban és önjellemzésekben tehet hitet hajlamairól, elveiről, szándékairól, — mert nem az író mai énje, hanem egykori énje nyilatkozik meg általa. Pontosabban szólva: az állandó én az egykori alakban. Babits így jellemezte annakidején ezt az alakot: „Igen, itt áll előttem ön is. . . vállalva vetve ama nagykabát, amit sokszor láttam, duzzadt nyakkendőjével állva, kezében könyvek (Arany, Komjáthy) felvetve nagy feje, dacos ráncú homlokára fürte csap — úgy áll itt — mint egy Byron (csak fordítsa !), mint egy Erőseember, mint egy vékonybőrű elefánt, ha nem tévedek, csupa pesszimizmusba és blazirtságba burkolózó kedv és Fiatalság és előre vágy, maga az Új Költészet szelleme, s ha Faustot írnék, Ön lenne Euphorionom.” Kosztolányi, — huszonhat év után — még élesebben kihúzza a nagyratörés ifjonti vonásait, de a távolság fénytörésében a fellengősség, naivságában is vonzó elszántsággá szépül. A kéretlenül is buzogó önvallomásokat, önjellemzéseket a magát komolyan vevő költő-jelölt kedves és humorosan ható kamaszhevülete igazolja és minősíti is egyben. *Minősíti*, s ez nem azt jelenti, hogy devalválja. Az érett Kosztolányi a maga Euphorion-mását nem a Babits rajzolta képhez, hanem az eredeti modellhez stilizálja. Euphorionhoz, akinek volt szeme, hogy lássa a világot, és szíve is szívekbe nézni, aki tiszta lélekkel vállalta az élet kockázatait. (Erről részletesebben: Kiss Ferenc: A beérkezés küszöbén. 46.). Ennek az Esti Kornélnak jól áll az elszántság és az ünnepélyesség. A nagyzás és komolykodás pózaiban naiv és egyben szeretetreméltó. Naivságát és szeretetreméltóságát egyfelől az érett költő fölénye, s az ebből eredő távolság tünteti ki, de épp ilyen fontos a meghatott vonzalom is, melyet az érett költő a maga oly büszkén emlegetett fiatalsága iránt érez. A Kosztolányiban rejlő örökös gyermek, a nem múltó fiatalság, melynek épségét és életrealitását a *Szeptemberi áhitat* olyan mámorosan bizonygatja, ebben az Euphorion-Estiben, mondhatni: *ösalakjára* talál. S voltaképpen nem is a távolság avatja szeretetreméltóvá: lényege szerint az. Közvetlen vallomásainak fennköltégeit a mögötte rejlő szándékok és remények gyermeki ártatlansága, az élet üde bősége avatja rokonszenvenné. Az ifjonti buzgalmak és pózok külsőségei mögött a *természet mélyebb rétegének nemes emberi minősége* végig érzékelhető. Euphorion-Esti voltaképpen a *Szamadás* költőjének az anyag természete és a humor intenciója szerint stilizált előképe. S hogy ilyen teljes, abban a humornak ezúttal nagyobb szerepe van, mint eddig bármikor. Ezúttal ugyanis nemcsak távolít és kicsinyít, nemcsak súlytalanít a humor, hanem old is. Feloldja és kiegyenlíti az önszemlélet és az ember-szemlélet ellentéteit. A lírában érvényesülő öntanúsító pátoz és a prózában működő józan, kétkedő emberszemlélet e kiegyenlítőds révén forrhat termékeny ihletté. Az önismeret pozitív demonstrációja ily módon a ráció és a szkepszis felől is védett lévén, Kosztolányi fesztelenül élvezheti legsajátabb és legkárhóztatottabb hajlamainak szabad parádéját.

Kétségtelen, hogy az Euphorion-Esti alakjára vetített humor az öngazolás komolyságát is oldja, főleg ott, ahol direkt-vallomásokban beszél magáról, de a szándékoltan hamis hang mögött — mint jeleztük — a hiteles emberség ilyenkor is érezhető, sőt hatóelemmé válik ez a diszsonancia. Szemérmes ember gyönyörködik így magában: ferdévé karikírozva azt, amit szeretetreméltónak képzelt. S eredeti szándékával nem kerülhet szembe, mert ha a deklamálás nagyönis reá-vallóvá sikeredik, ha képzelődéseiben a gyilkosságra és a perverzióra is képesnek látszik, az indirekt jellemzés mozzanatai révén helyreállnak az arányok, s a kép sugallata a szándék szerint valóvá. Az önmagukban indifferensnek tetsző, „objektív” mozzanatoknak tehát ilyen egyensúlyozó, korrigáló funkciójuk is van. Azzal, ahogy a karszti táj egy költői világkép metaforájává jelentékenyül; ahogy a tengerben való fürdés empirikus mozzanataiban a sorsát méregető, kihívó és vallató ifjú-költő kíváncsiságát és bátorságát tudja érzékeltetni; ahogy az életben való elmerülés és a felszínén való hintázás képességét ilyen „objektív” lát-

ványban tárgyiasítja, — az önjellemzés fennkölt szólamossága mögött rejlő emberi lényeket kívülről és önkéntelenül is igazolja. S hogy ez a mélyebb jelentés csak derengésszerűen üt át a látszatra teljesen objektív mozzanatokon, a primér sík eseményeinek élet-elevensége, folyamatuk épsége szempontjából épp olyan nyereség, mint a mélyebb jelentés hitele szempontjából.

Hogy az öntanúsító pátosz és a kételkedő emberszemlélet összeforrásának termékenységet s egyben a novella jelentőségének titkát mélyebbről láthassuk, részletesebben kell szólnunk a cselekmény centrumát alkotó motívumról: a paranoiás lányról, az anyjáról, a velük való találkozás fejleményeiről, s arról a funkcióról, amit ez a motívum a novellában s azon túl betölt.

A betegség kezdetétől fogva izgatta Kosztolányit, s kezdetől az egészségesek miatt. A költő ebben is különbözött a prózaírótól: át tudta érezni és szánni tudta a betegek nyomorúságát, az emberi leromlás, az élet nagy adományainak nélkülözése láttán a költő mindig megrendült. (*A hugomat a bánat eljegyezte. Kis Mariska, Rózsa, Most elbeszélem azt a hónapot, Számadás*) A prózaíróból sem hiányzik a betegek iránti részvét, de az ingerültség erősebb. Főleg az ifjúkori novellákban. A *Sakkmat*-ban és a *Szegény kis beteg*-ben még egyértelmű az ellenszenv, s a beteg gyermek mindkettőben gonosz kis zsarnok, aki megnyomorítja környezetét. A *Pacsirta* előzményének tekinthető, *A csúf leány* Bellája is a csúnyaság és a gyűlölködés irgalmatlanul ábrázolt példája. A részvét ugyan feldereng ebben a novellában, de nem hatja át a koncepciót s egyértelmű keserűség és kiábrándultság élteti a *Rossz baba karrierjében* működő ihletet is. Hogy a *Pacsirtából* jól ismert családi sebnak, a Hedda szerelemben elszenvedett kudarcnak s a Nietzsche-filozófiának mennyi a szerepe a csúnyaság és a romlottság ilyen ábrázolásában, jelen összefüggésben mellőzhető kérdés, de az tény, hogy az ihletben működő keserűséget támadó indulat uralja. Az élet nevében érzett szégyen itt még elsősorban az undor kifejezése által keres feloldódást. „Az életet utálatosnak láttam” — olvashattuk a *Rossz baba karrierjében*; *A csúf leány* Bellája „Gyűlölte a száját, mint egy utálatos varangyot”; s van valami undorító a *Szegény kis beteg* gonoszságában is. Ebben az undorban kezdetétől jelen volt az épség védelmének magasabb szándéka, a *Sakkmat*-ban szociális töltést is kapott ez a szándék, de az egészségesek a szó szoros értelmében *áldozatai* a betegeknek, s ahol nincs ilyen drámai konfliktus, az ábrázolás ott is aktív ellenségeként, a legjellemzőbb példákban gonosz zsarnokként jeleníti meg a betegeket. Zsarnok és áldozatai kapcsolatát az utóbbiak *képtelen* türelme teszi lehetővé. A *Sakkmat* hőse fellázad e képtelen zsarnokság ellen, a *Szegény kis beteg* áldozatai bosszantó buzgalommal vállalják a kietlen mártíromságot. A *Pacsirta*-ban ismét kifakad a seb, kiténik, hogy milyen nyomorító az ilyen misszió, de értelme is mélyebbről tetszik fel: az áldozat ellenerő, a nálánál is szörnyűbb gyűlölet lebirására. És sorsszerű, hiszen a csúnya lányt és szüleit köti össze.

A *Harmadik fejezet* kivételes jelentősége e folyamatba állítva mérhető érdeme szerint, s megalkotásának oly természetesen ható csodája mögül is így tetszenek ki a mesteri mozdulatok. A paranoiás leány felléptetése révén egyetlen motívummá sűrítetheti a *Szegény kis beteg*, *A csúf leány* és a *Rossz baba karrierje* c. novellákban kifejeződő élményt: a betegség iránt érzett ingerült szégyent s az első nagy csalódás halálíg kísértő rossz ízének undorát. Azzal, hogy egy sohse látott idegen leány, egy alkalmi útítárs provokálja ezeket az érzéseket, teljes „pompájában” bonthatja ki az undort, s ennek nyeresége többszörös. Jelképezheti „a görcsös, a szörnyű Meduzavalóság” iránti iszonyt, a förtelmes csók az élet kiábrándító arcának csókjává jelentékenyülhet, s épp ezáltal minősítheti az életrealitást is, amelyet e csók edzett. Az útítársak ismeretlen volta teszi lehetővé, hogy ez a találkozás a kiábrándítóval, a szenvedéssel egy rejtelmes kaland fokozataiban bontakozhasson ki, a tudás reveláció-szerűen tárulhasson fel. — Azzal, hogy éppen paranoiás ez a beteg leány, az általa képviselt fürtelem kiszámíthatatlan, félelmetes veszedelemként jelenhet meg, aktív kényszerként, mely egyetlen pillanatba koncentráthatja mindazt, amit a *Szegény kis beteg* és *Pacsirta* szülei a passzív türés éveiben átélhettek. — S mégis ártatlanabb betegség ez, mint a *Sakkmat*-beli gyereké vagy a *Szegény kis betegé*, mert az

elmebaj embertelen démona sarkallja s nem a megromlott jellem ördöge. Ez a lány nem tehet arról, hogy ilyen iszonyatos, s már nem is azért iszonyatos, hogy ábrázolása révén a költő keserű szégyene feloldódjon. Pontosabban szólva: nem ez vele a költő elsőrendű szándéka, hanem az, hogy a teljességre szánt s a teljességre képes élet arányait és minőségeit az iszonyú mélység felől érzékeltesse. Ez a szörnyűség nem sors, csak próba és az esélyek egyike Esti Kornél számára, — s csak a leány anyjának sorsa.

Sors, amelynek megértésében és ábrázolásában minden eddiginél mélyebbre hatol Kosztolányi. A korábban képtelennek tetsző önfeláldozás itt az animális anyai ösztön, a mártír-alázat és az élet-kényszer elemeiből összeforrít, szentségében is nagyon emberi szerep. Más már a szájalom is, amit ez a sors felver. Remegőbb és megrendültebb, mint bármikor ezelőtt. Az állandósult szégyen és az idült bánat, amit szülei egy életen át viseltek, itt egyetlen alkalom mozzanataiba sűrítve provokálja a költőt, — de ez az anya szánandóságában is méltóságos. Az ikonok szenvedő szentjeinek magasrendű fájdalomához hasonló az övé, s a tengerre éhes Esti Kornél életrealitásának e sors iránti érzékenysége adja a legbeszédesebb igazolást. A latin verőfényt, a káprázat ihleteit ez a nagy-oroszokra emlékeztető komoly áhitat látja el mélyebb emberi fedezettel. Az író és az emberek kapcsolatában, az epikus ember-képének kérésében pedig új állomást jelent ez a felmagasztosító jellemrajz. Azt jelenti, hogy a költő érzelmi életének gazdagságát, ön maga jelentőségének tudatát a prózairó idegen életek képességeként tudja elképzelni és megjeleníteni. Esti Kornél révén az emberek egyenrangú partnerekké lépnek elő, s ezzel megtárgal a novellák világa. A bezárt sorsok és a kietlen életek is a létezés magasabb értelmével töltődnek fel, s egy teljes élet komponenseként, egy dinamikus, nyitott világ részeként vesznek részt a műben. Nemcsak a paranoiás leány anyjának megnőtt jelentősége tanúsítja ezt, de a novella egész világa. Az érzékletesség, az őszinteség, a mindent átvilágító verőfény, „könnyű forma, mely mögött nem sejtett kapcsolat lappanghat”, a költői jellem e büszkén védett adottságai egy olasz koldus-családban ismernek méltó modelljükre. S vallomását arról, hogy ki ő s milyen ember, Esti egy öreg olasz pincérnek mondja el, a partnernek kijáró pátozzsal, mintha nagy verseinek közönségéhez beszélne: a legfontosabbat mondja magáról, mint a *Számadás* versei. S a konfesszió egyszerre minősíti a mondandót s a partnert, megemeli az egész kapcsolat jelentőségét, s ezzel a korábban vesztelő, sivár, az embereket megnyomorító epikus világ a költő csodákkal vemhes életének szintjére emelkedik.

Így képződik meg a mű, amely csakugyan megközelíti a goethei eszményt, amelynek érdekében Estit Kosztolányi létrehívta. „Én vagyok maga a hűség. Alapítsunk társaséget. Mit ér a költő ember nélkül? És mit ér az ember költő nélkül?”

Az egység megvalósult, s ezzel az Esti-novellák Esti Kornél külön életét tették feleslegesé. Esti Kornél annak idején — az első kötetek után — azért vált ki Euphorionból, hogy a teljes azonosulástól irtózó Kosztolányi szabadon maradt energiái: a szertelen, démoni játékoság általa szerephez juthasson. Nemcsak a szerelmet, nemcsak az eszméket, ügyeket és irányzatokat, de önmagát se tudta maradéktalanul vállalni és kifejezni az ifjú költő. Alkatának lényeges hajlamait az *életforma* bohémizgalmaiban élte ki, hogy a versekben bontatlanul uralkodhasson a nagyságtudattal terhes ünnepélyesség. Az azonosulás részlegességét magyarázó *lefokozó emberszemlélet* a lírát épen hagyva, így vette át a próza feletti hegemoniát, s hívta életre az *én különállását és fölényét* a társadalom: a szürke, mániákus, csúnya, ütődött, szerencsétlen s mindenképpen kisebb értékű emberek felől is igazoló műveket. A részvét kezdettől mérsékelte, de nem hidalhatta át ezt a szakadékot. Nem hidalták át egészen az Esti-novellák sem, de játék és komolyság, szertelenség és felelősség egységét az egész világra érvényes emberi jószág intenciói szerint egyesítették. S ezzel nemcsak a személyiség egysége állt helyre, de az epikus világképe is gazdagabbá, lényegesebbé: termékenyebbé lett.

Ferenc Kiss

"ESTI KORNÉL" AND KOSZTOLÁNYI'S SHORT-STORIES

The cycle of short-stories, known as "*Esti Kornél*", is an exceptional achievement both in Kosztolányi's oeuvre and in the history of the Hungarian short-story writing. Its significance lies in from the fact that by this cycle Kosztolányi could extricate himself of the puritanic attitude imposed by the rather rigid, stricter forms of the twenties. This release is due, in the first place, to the central figure of the short-stories and by whom its individual pieces are held together. Kornél Esti is indeed a less disciplined freer, more anarchistic, playful and guileless counterpart of the orderly and rather Philistine ego of the poet. Woven around the figure of his hero, the author could, recall and recreate the most memorable sceneries of his life, the most important stakes of his career and the most debated traits of his artistic character. He called into life his memories through the iridescent prisms of sentimentality and sophisticated wit, with the relieving serenity of stoicism, still preserving, however, the full human meaning of these reminiscences, since in them he was representing the great occasions of maturity in life. And through this Kosztolányi could not only re-establish the unity of his personality, but was also able to engraft the till then degrading attitude to man of his epic art by the values of introspection, expanding in this way its dimensions and adding to its wealth and meaning.